

ІСТОРИЧНА ФЕМІНОЛОГІЯ У ЗАХІДНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті визначаються основні етапи розвитку історичної фемінології у західній історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст., систематизуються напрями досліджень, аналізується зміна тенденції на кожному з етапів її еволюції, визначаються ключові постаті дослідників та знакові праці у зазначеній сфері західної історичної науки.

У західній історіографії друга половина ХХ – початок ХХІ ст. позначені динамічним розвитком історичної фемінології. Інтерес до жіночої історії, як і в цілому до фемінології з'явився на Заході у 60-х роках минулого століття і невпинно зростав, проявляючись у постійному збільшенні кількості видань, розширенні тематичного кола та модернізації методології. Це зумовлювалось складними процесами, якими був позначений хід західної історії, зокрема суспільно-культурними змінами, появою фемінізму, соціальними революціями, а також посиленням загальнонаукового інтересу до гуманітарної сфери, антропології, історії повсякденності, де органічно присутньою була жіноча складова. Характеризуючи загальні тенденції у жіночій історії на Заході, дослідниця Мері Віснер відзначила у вступному слові до своєї книги, що ще на початку 70-х рр. ХХ ст. вона мала можливість прочитувати більшість з того, що писалось про жінок доби середньовіччя та ранньомодерної історії. Але вже у середині 90-х рр. кількість цих книг збільшилась у сотні разів, а статей – у тисячі.¹ Враховуючи те, що охопити весь масив західних історико-фемінологічних видань неможливо, слід зупинитися на більш знакових серед них та проаналізувати основні напрями, методологію та спроби інтерпретації жіночої історії на кожному з її етапів.

Зрозуміло, що поділ історичної фемінології на етапи розвитку з визначенням пріоритетних тенденцій та оцінкою здобутків на кожному з них є достатньо умовним. Тим не менш, він дозволяє систематизувати уявлення про напрями досліджень та визначити знакові роботи, так само, як і ключові постаті дослідників, а точніше, дослідниць, що

репрезентували цю галузь історичного знання. Відправною точкою, з якої розпочалась впевнена хода жіночої історії як самодостатньої галузі історичного знання, вважається стаття Герди Лернер, що з'явилась у 1969 р.² В ній історик аналізувала причини довготривалого ігнорування жінок у історичних дослідженнях, називаючи, перш за все, традиційне перебування представниць жіночої статі поза структурою влади або, у кращому випадку, периферійний характер стосунків між жінками та владою. Відмічалось, що хоча у 60-х рр. жінки отримали деяку увагу зі сторони дослідників соціальної історії, проте в основному це стосувалось їхнього статусу у суспільстві та становища у родині.

У своїй праці Г.Лернер репрезентувала нову модель вивчення жіночої історії. Дослідниця критично поставилася до попередніх методологічних засад, якими передбачався розгляд жіночої тематики лише у контексті феміністичної теорії і запропонувала історичний підхід як провідний щодо вивчення жіночої історії. Пояснюючи складність визначення предмету дослідження, вона охарактеризувала його як такий, що сповнений парадоксів. Г.Лернер відмічала, що жінок важко концептуалізувати, бо вони, будучи скрізь і завжди пріоритетними у кількісному вимірі, перебували у пригнобленому соціальному становищі. Водночас, формальне відлучення жінок від офіційно визнаної влади не заважало їм у родинях знаходитися значно ближче до реальної влади, ніж чоловікам. У деяких життєвих ситуаціях, наприклад, у статусі матері, господині або багатій сусідки жінки могли мати велику владу над чоловіками. Не будучи наділеними формальним авторитетом, жінки, тим не менш, володіли каналами неформального впливу: вони влаштовували шлюби і тим самим встановлювали абсолютно нові родинні зв'язки; обмінюючись інформацією, могли поширювати ті чи інші чутки, формували громадську думку; брали участь у повстаннях та рухах; протегували чоловікам, допомагаючи у здійсненні кар'єри чи навпаки заважали та руйнували їхні амбітні плани.

Відкидаючи розгляд жіночої історії з позиції «моделі пригніченої групи», дослідниця продемонструвала хибність спрощених схем, до яких апелювала переважна більшість феміністок і обґрунтовувала тезу про те, що жінкам, попри їх офіційну віддаленість від влади, все ж таки належала її значна частина навіть у середині XIX ст. Систематизуючи методологію жіночої історії, Г.Лернер зупинилась на парадоксах жіночої поведінки, що, на її думку, ускладнювало дослідження. Дотримуючись переважно консервативних поглядів, жінки могли входити до радикальних, навіть революційних груп. З боку суспіль-

ства так само не було однозначності у ставленні до жінок. У більшості традиційних культур поважався та підносився статус материнства і в той же час жінки були позбавлені можливості отримувати власні доходи. Аналізуючи суперечності предмету дослідження, Г.Лернер дійшла висновку, що поняття «жінки» є надто широким, аби братися за точку відліку і переважно зосередила увагу на різниці між теоретичним виміром місця і ролі жінки та її реальним статусом у суспільстві. Серед актуальних проблем, вартих дослідження, однією з пріоритетних називався рух жінок за їхні права.

Кінець 60-х – середина 70-х рр. XX ст. в цілому позначилися зростаючим усвідомленням важливості історико-фемінологічних досліджень та розширенням їхнього тематичного поля. Серед публікацій з жіночої історії переважаним був формат статті. Найбільш дискусійними темами стали такі, як вплив індустріальних перетворень на життя жінки, пригнічення жінок та різні форми їхньої діяльності, взаємозв'язок між фемінізмом та жіночою історією. Жінки-історики заявили про необхідність розробки нової періодизації історії з дотриманням специфіки її жіночої складової. Вони наголошували на необхідності урахування різноманітності жіночого досвіду та попереджали про небезпеку надто широких узагальнень. На цьому етапі розвитку жіночої історії її мета інтерпретувалась як «повернення історичного існування жінок», «забутих або викреслених» з офіційної «чоловічої» історіографії. Попри те, що прихильницям цього напрямку вдалось досягти успіхів у висвітленні багатьох невідомих сторінок історії жінок різних епох та регіонів, такий описовий підхід скоро виявив свою обмеженість.

Визрівала необхідність у змінах структурних моделей історико-фемінологічних досліджень, розширенні та модернізації методологічної бази, зокрема британські дослідниці все більше доходили висновку щодо необхідності відмови від засад марксистської методології. Серед британських жінок-істориків, які на цьому етапі стали найбільш помітними у сфері жіночої історії – Шейла Роуботем. Будучи соціалісткою за своїми переконаннями, вона головну увагу у своїй першій праці зосередила на ролі жінок у соціалістичних рухах.³ Одна за одною скоро з'явилися ще її дві книги, які стали вагомим внеском у методологію історико-фемінологічних досліджень та поповнили список праць про «трохосвітліне пригноблення жінок та їхню боротьбу за своє звільнення». ⁴ Подальшій лібералізації жіночої історії, розширенню кола питань, що досліджувались, сприяли праці Лінди Гордон,

на узбіччі. Три жіночих портрети XVII століття», що стала науковим бестселером, вперше виступила у ролі дослідниці жіночої історії на другій конференції у Беркширі у 1975 р. З того часу вона залишається однією з найвідоміших і найавторитетніших постатей у історичному середовищі. Стаття Н.З.Девіс, як спроба історіографічного аналізу у сфері жіночої історії, присвячувалась жіночим дослідженням початку XX століття, де акцентувалось на подібностях та відмінностях між розробками 20-х та 70-х рр. минулого століття. Водночас окреслювались нові наукові підходи та наголошувалось на тому, що сучасні історики повинні ставити більш широкі й узагальнюючі цілі у порівнянні зі своїми попередниками, що тільки починали практикувати у сфері жіночої історії. Нарешті, ще однією публікацією, що справила ефект вибуху в науковому історичному середовищі кінця 70-х – початку 80-х рр. XX ст. була стаття Джоан Келлі «Чи існував Ренесанс для жінок».¹⁰ Заперечення дослідниці з приводу рівноправності між жінкам і чоловіками у добу Ренесансу, висловлені та обґрунтовані у статті, пролунали справжнім викликом традиційній періодизації історії.

Початок 80-х у розвитку історичної фемінології відзначився появою підсумовуючого видання, яке репрезентувало дві наукові школи по обидві сторони Атлантики – американську та англійську. У 1983 р. вийшла збірка матеріалів, що була сформована на паритетних засадах присутності у ній праць жінок – істориків США та Великобританії.¹¹ Вона мала промовисту назву «Стать і клас у жіночій історії» і відбивала суть багаторічного наукового протистояння між американською та британською школами у жіночій історії. Попри те, що між ними існував тісний взаємозв'язок, американські дослідниці віддавали перевагу питанням гендерної теорії та жіночої дискримінації, в той час, як їхні британські колеги зосереджувались на проблемах становища жінок в умовах класової нерівності. У статті Д. Келлі, вміщеній у збірнику, пропонувався новий «подвійний погляд» на феміністичну теорію, який був покликаний сприяти вирішенню конфлікту між радикальними феміністками та соціалістками-марксистками у вивченні жіночої історії.

У 80-ті рр. минулого століття ключовою категорією у дослідженнях жіночої історії стає «гендер» як основа стратифікації та ієрархізації суспільства за ознакою статі. Основні теоретико-методологічні засади були сформульовані Джоан Скотт у її статті «Гендер – корисна категорія історичного аналізу»,¹² яка стала широко відомою, забезпечивши сплеск науковою полеміки майже на ціле десятиріччя. Д. Скотт

запропонувала застосовувати гендер як категорію історичного аналізу у різних напрямках, вбачаючи у ньому не стільки систему міжособистісних стосунків, скільки «мережу соціальних зв'язків». Розвиваючи ідеї одного з найвпливовіших філософів постмодернізму Жака Дерріди, вона відстоювала важливість використання цієї категорії для деконструкції історичних текстів з метою усвідомлення тієї ролі, яку відігравала різниця між статями у процесі легітимізації влади. Нові методологічні підходи покликані були забезпечити перегляд жіночої складової у політичних структурах суспільства і надати імпульс розробці практичних тем у жіночій історії. У результаті розширена та збагачена концепція влади посіла помітне місце у гендерній історії, оскільки однією з центральних її задач стало вивчення можливостей і здібностей жінок, позбавлених доступу до формальних інститутів політичної влади, здійснювати опосередкований вплив на прийняття рішень у публічній сфері та на інших людей в умовах патріархального панування. Поняття «жіноча влада» стало застосовуватися у багатьох роботах, де йшлося про вплив жінок на політичні рішення та політичні події, їхню роль у економіці та суспільному житті, на формування культурних цінностей.

Про зростаючий авторитет жіночої історії як дисципліни і напряму наукових досліджень засвідчила міжнародна зустріч експертів, організована у Парижі під егідою ЮНЕСКО у 1984 р., що мала назву «Теоретичні конструкції та методологічні підходи до вивчення ролі жінок в історії як осіб, задіяних у економічних, соціальних, політичних та ідеологічних процесах». Матеріали зустрічі, що вийшли окремою збіркою, демонстрували бажання повернути з історичного небуття жінок в Азії, Південній Америці, Індії та Африці так само, як це відбувалось у США та Західній Європі.¹³ Хоча більшість авторів не запропонували нових методологічних підходів, тим не менш був значно розширений географічний сегмент жіночої історії. Домінуючі позиції тут до початку 80-х рр. займали переважно американські та англійські дослідниці. У 1984 р. уперше з вуст Мішель Перрот прозвучав голос французьких жінок-істориків. У своїй статті «Історія жінок у Франції» вона вдало застосовувала схему, запропоновану англо-американськими дослідницями, тобто, спочатку жінки вивчались як жертви і лише потім – як діючі особи.¹⁴

Кінець 80-х – початок 90-х рр. у жіночій історії можна умовно назвати періодом багатогранності та різноманітності. Це були роки, коли історики голосно заявляли про свої оригінальні погляди, пал-

ко сперечалися, дослухались один до одного, переживали натхнення, часом – розчарування. З одного боку, різноманітність поглядів та методологічних підходів у жіночій історії віталась, проте її позиції в академічній науці були все ще хиткими. При тому, що кількість жінок-істориків значно зросла порівняно з 60-ми роками, ставала дедалі помітнішими їхня неструктурованість та відсутність цілісності в інтерпретаціях. Тим не менш, постійні дебати, що точилися навколо жіночої історії, стимулювали зближення її з літературною критикою, їхнє взаємопроникнення та взаємозбагачення. У науковому історико-фемінологічному середовищі з'явилися нові постаті, серед яких найбільш помітними були Гізела Бок, Джудит Батлер, Джудит Беннет, праці яких засвідчили про подальший розвиток теоретичних та практичних проблем жіночої історії.

Зв'язок між фемінізмом та жіночою історією був окреслений як центральна проблема у статті німецької дослідниці Г.Бок.¹⁵ Вона наголошувала на тому, що жіноча історія зазнала значного впливу теорії та практики фемінізму, намагаючись долучитися до соціальних змін. З одного боку, це можна було сприймати як позитивне явище і в той же час, як анахронізм і прояв слабкості науковців, які часто намагалися сучасні ідеї та цінності спрощено проєктувати на минуле. На відміну від багатьох радикально налаштованих дослідниць жіночої історії, Г.Бок була значно стриманішою у своїх твердженнях щодо впливу на загальну історіографію жінок-істориків, називаючи цей вплив не інакше, як «скромним». Тим не менш, вона наполягала на продовженні та розширенні вивчення жіночої історії, оскільки урахування різноманітності жіночого досвіду проливало додаткове світло на весь історичний процес. Г.Бок запропонувала розглядати «гендер» як фундаментальну категорію соціальної, культурної та історичної дійсності, її сприйняття та вивчення. Обґрунтовувалось, що «гендер» може виступати у вигляді інтелектуальної конструкції для дослідження як людей, так і стосунків між ними та бути своєрідним аналітичним механізмом, що допомагає залучити до науково-дослідницького поля ще одну сферу людської історії, яка довгий час ігнорувалась.

Новаторські ідеї Г.Бок знайшли подальший розвиток та продовження у працях Джудит Батлер,¹⁶ яка звернула увагу на те, що дослідження відносин між чоловіками та жінками потребувало прискіпливої уваги науковців не лише до жінок, але також до чоловіків як об'єкту дослідження. Інтерпретація гендеру як одного з факторів розподілу влади та її легітимізації дозволила під іншим кутом зору

розглядати поняття «влада», усвідомлюючи різноманітність її форм. Обґрунтовувались можливість та доцільність імплементації гендеру до процесу вивчення соціокультурних відносин, та висвітлення разом із класовими процесами також расових, культурних, мовних, релігійних, економічних, родинних тощо. Д.Батлер, як і Г.Бок, не абсолютизувала гендер як категорію, але тим не менш, наголошувала на тому, що гендерні компоненти пронизують у тій чи іншій мірі усі сфери людських відносин.

У центрі наукових дебатів з жіночої історії кінця 80-х рр. опинилися праці Д.Беннет. Дискусії в основному точилися навколо питань жіночої підпорядкованості в індустріальну епоху та так званої «золотої доби», коли, неначебто, така підпорядкованість була відсутньою. У 1987 р. вийшла перша книга Д.Беннет, присвячена становищу жінок у середньовічній англійській провінції,¹⁷ основним джерелом для написання якої стали протоколи засідань сеньйоріального суду, де були відображені різні сторони повсякденного життя однієї з англійських общин XIII – XIV ст. Книга стала широко відомою і зайняла почесне місце у списку праць з жіночої історії. Мета Д.Беннет полягала у тому, аби додати до історії жінки-робітниці у Європі її середньовічну складову та показати, як вибір, перед яким опинилися жінки у XVII – XIX ст., був зумовлений не лише економічними змінами тих століть, але також давніми традиціями, що характеризувались обмеженням жіночих можливостей. За допомогою спеціально розробленої методики був проведений аналіз міжособистісних контактів представниць жіночої статі, що належали до різних соціальних страт. Дослідниці вдалось прослідкувати зміни у соціальному статусі жінок (дівчини, заміжньої жінки, вдови) на різних етапах їхнього життя та виявити цілий комплекс кількісних та якісних характеристик міжособистісних комунікацій. Д.Беннет віднайшла неоднозначності та суперечності в історії жінок середньовічної англійської провінції. В остаточному висновку вона стверджувала, що жіноча історія Англії демонструвала стійку підпорядкованість жінок чоловікам, коріння якої знаходилися не у владі чи то економіці, а у домашньому господарстві.

Проблема, яку намагались вирішити автори двотомного видання «Їхня власна історія: жінки у Європі від передісторії до сьогодення» Бонні Андерсон та Джудит Цінсер, стосувалась давнього питання, а саме чому жінок в історії розглядали традиційно природно неповноцінними і як реконцептуалізувати європейську історію, якщо поставити жінок у центр дослідження.¹⁸ Матеріали, зібрані задля досягнення

уці, чутливо відреагувала на новітні тенденції у західній історіографії. Представниці жіночої історії стали одними з перших критикувати існування так званої «вертикалі цінностей», а натомість відстоювали нову «горизонталь». Особливо це стосувалось рівнозначності дослідницьких проблем, в тому числі тих, що раніше вважалися не «зовсім науковими». Прихильники постструктуралізму обґрунтовували поліцентричність оточуючого світу, плюралізували суб'єкт і об'єкт історичного пізнання.

Жіноча історія 90-х рр. позначена подальшим вдосконаленням методів дослідження. Ш. Роутботем запропонувала метод так званого «калейдоскопу», завдяки якому історик міг бачити віддзеркалену картину світу, що складалась з чисельних окремих фрагментів. При цьому цілісна картина могла змінюватися при обертанні «калейдоскопу» в залежності від зовнішніх факторів. Проте деякі учені вбачали певну обмеженість цього метафоричного прийому, будучи переконаними у тому, що історик повинен сприймати не віддзеркалення, а історичну реальність, а отже, він має обирати свою позицію не за межами, а у середині «калейдоскопу».¹⁹

Помітним явищем на цьому етапі розвитку жіночої історії стала поява п'ятитомного видання, що вийшло за загальною редакцією французьких істориків.²⁰ Праця висвітлювала жіночу історію від античних часів до сьогодення. Вступ до першого тому був підготовлений знаними Д. Скотт і Н.З. Девіс, які зазначили, що метою цього багатомного проекту було забезпечити, передусім, італійських та французьких читачів високоякісною літературою з історії, а також протидіяти спротиву, який чинився вивченню жіночої історії в європейських університетах. Особливістю видання, окрім його фундаментальності, було те, що автори чисельних статей зробили спробу об'єднати жіночу та гендерну історією та не протиставляти їх, вивчаючи водночас патріархальні та гендерні компоненти.

Глобалізаційні процеси, які охопили світ і особливо стали помітними на зламі століть, так само позначилися на тематиці історико-фемінологічних та гендерних досліджень. Гендер та імперіалізм,²¹ жінки у Другій світовій війні,²² теоретико-методологічні питання жіночої та гендерної історії²³ опинились у центрі уваги фахівців у другій половині 90-х рр. Істориками практикувались різноманітні форми та підходи на шляху до висвітлення означених проблем. Одним із фундаментальних видань на цьому етапі стала трьохтомна праця «Жіноча історія в глобальній перспективі»,²⁴ що вміщувала статті відомих

авторів і тих, що тільки починали свій шлях у цій галузі історичних досліджень. Видання об'єднало сучасні розробки з жіночої та гендерної історії. Його ініціатори поставили за мету проведення порівняльного аналізу жіночої історії з урахуванням глобалізаційних процесів. Оскільки сучасний світ все більше набуває нового вигляду у наслідок глобалізації, з'явилась нагальна потреба учених осмислити жіночу історію, враховуючи трансформації останнього часу та їхню специфіку у країнах світу. Жіночий досвід розглядався у контексті таких визначальних категорій, як нація, фемінізм, релігія.

Теоретичним питанням та практиці жіночої і гендерної історії присвячена стаття М. Стробелл і М.Бінгхем, якою відкривався перший том цього видання. Крім визначення понять «жіноча» та «гендерна» історія, що фігурують у сучасній історіографії, у статті була запропонована схема їхньої інтеграції до давньої, світової, нової та порівняльної історії. На прикладі Великобританії, Франції, Німеччини, США, Японії, Китаю порівнюються структурні трансформації та зміни у соціальних групах на мікрорівнях з обов'язковим урахуванням гендерної складової.²⁵

Місце жінки в іудаїзмі, християнстві та ісламі – ще одна актуальна проблема сучасного світу, що опинилась у центрі наукових досліджень.²⁶ Глобалізаційні процеси загострили питання щодо становища жінки в у найбільш поширених релігійних системах, про що відмічалось у статті Д. Кленсі-Сміт. Дослідниця розглядає проблему у порівняльному контексті іудаїзму, християнства, ісламу, намагаючись відійти від патріархальних стереотипів, якими передбачалась інтерпретація гендерних сюжетів з позицій пригніченості жінок у будь-яких релігійних моделях. Сучасна західна історіографія пропонує дихотомічність у підходах щодо розв'язання цієї проблеми, послуговуючись тим, що будь-яка релігія несе елементи як панування, так і підкорення. Подібний підхід дозволяє пояснити, чому жінка водночас могла виступати переможницею і жертвою та дає відповідь на питання як і чому релігійні ідеології і раціональні практики могли в певному сенсі привести жінок до влади і в той же час підкорити їх, нарешті, який механізм забезпечує баланс між володарюванням жінок та їхнім підкоренням.

Під новим кутом зору сучасні історики розглядають проблеми гендеру і нації, позбавляючись спрощеного підходу. Чисельні статті, спеціальні випуски часописів, окремі монографії присвячуються дискусіям навколо цієї проблеми, у яких критикується розподіл на гендер

і націоналізм і пропонуються нові структурні теорії, у яких пріоритетом дослідження стають «гендеризовані нації». ²⁷ Проте, не зважаючи на кількісне зростання праць та появу нових теорій на цьому науковому напрямі, «нація» сама по собі залишається багатограним феноменом, який складно піддається узагальненню та концептуалізації. У зв'язку з цим і в західних дослідженнях гендеру, який розглядається у контексті еволюції нації існує різноманіття підходів та інтерпретацій.

Отже, як переконливо свідчить аналіз західної історіографії, на початку нового тисячоліття, жіноча історія, продовжуючи свій еволюційний шлях, виходить на новий рівень та укріплює позиції у науковому світі. Триває вдосконалення методології досліджень, поглиблюється вивчення проблем, що традиційно цікавили істориків та розробляються нові відповідно до викликів сучасного світу.

¹ Merry Wiesner. *Gender, Church and State in Early Modern Germany*. – London and New-York, 1998. – P. 5.

² Gerda Lerner. *New approach to the study of woman in American history* // *Journal of Social History*. 1969. # 3:1, pp.53-62.

³ Sheila Rowbotham. *Women, Resistance and Revolution*. – London, 1972.

⁴ Sheila Rowbotham. *Woman's Consciousness, Man's World*. – London, 1973.
Sheila Rowbotham. *Hidden from History*. – London, 1973.

⁵ Linda Gordon. *Women's Body, Women's Right*. – New-York, 1976; London, 1977.

⁶ Hilda Smith. *Feminism and the methodology of women's history* // Berenice Carroll, ed., *Liberating Women's History: theoretical and Critical Essays*. – Chicago, 1976.

⁷ Gerda Lerner. *Placing women in history* // *Feminist Studies*. – 1978, # 3.

⁸ Gerda Lerner. *The majority finds its past* // *Current History*. – 1976, May, 70:416.- Pp. 194-6.

⁹ Natalie Zemon Davis. "Women's history" in transition: European case // *Feminist Studies*. – 1976, Spring/Summer. – Signs, 1:4. – Pp.83-103.

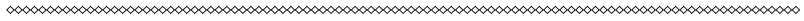
¹⁰ Joan Kelly. *Did women have a Renaissance?* // Renate Bridenthal and Claudia Koonz, eds. *Becoming Visible: Women in European History*.- Boston, Mass. – 1977.

¹¹ Judith Newton, Mary Ryan and Judith Walkowitz, eds. *Sex and Class in Women's History*. – London. – 1983.

¹² Joan Wallach Scott. *Gender: a useful category of historical analysis* // *American Historical Review*. 91:5/ – 1986/. – Pp.1053-75.

¹³ S.J.Kleinberg, ed. *Retrieving Women's History: Changing Perceptions of the role of Women in Politics and Society*. – Oxford and New-York. – 1988.

- 14 Michelle Perrot. *Writing Women's History*. Oxford, 1984.
- 15 Gisela Bock. *Women's history and gender history: aspects of an international debate // Gender & History*. 1:1. Spring, 1989. – Pp.7-30.
- 16 Judith Butler. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. – London. – 1990.
- 17 Judith Bennett. *Women in the Medieval Countryside: Gender and Household in Brigstock before the Plague*. – Oxford. – 1987.
- 18 Bonnie Anderson and Judith Zinsser. *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*. – New-York, London. -1988.
- 19 Kali A.K. *Writing inside the kaleidoscope: re-representing Victorian women public figures // Gender & History*, 2:1 (Spring, 1990), pp. 40-8; Sheila Rowbotham. *The trouble with patriarchy // Raphael Samuel, ed., People's History and Socialist History*. – London. -1989. – P.365.
- 20 Georges Duby and Michelle Perrot, eds. *A History of Women in the West . V*. 1-3. – Cambridge, Mass. -1992-1994.
- 21 Claire Midgeley. *Gender and Imperialism*. – Manchester. – 1997.
- 22 Penny Summerfield. *Reconstructing Women's Wartime lives*. – Manchester and New-York. – 1998; Margaret Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel and Margaret Weitz, eds., *Behind the lines: Gender and the Two World Wars*. – Yale. – 1987.
- 23 Gerda Lerner. *Why History Matters: Life and Thought*. – Oxford and New York. – 1997;
- Natalie Zemon Davis. *History's Two Bodies // American Historical Review*, 93:1. -1998.
- 24 *Women's History in Global Perspective / ed. / by Bonnie G. Smith*. - V.1-3. University of Illinois Press. – 2004- 2005.
- 25 Margaret Stobell and Marjorie Bingham. *The Theory and Practice of Women's History and Gender History in Global Perspective // Women's History in Global Perspective / ed./ by Bonnie G. Smith*. – V.1. – 2004.
- 26 Julia Clancy-Smith. *Exemplary Women and Sacred Journeys: Women and Gender in Judaism, Christianity, and Islam from late Antiquity to the Eve of Modernity // Women's History in Global Perspective / ed./ by Bonnie G. Smith*. – V.1. – 2004. – Pp. 92-144; Brownyn Winter. *Feminist Misunderstandings: Issues in Feminist Approaches to Islamism // Journal of Women's History*. Spring. 2001, 101.13, # 1.- Pp. 9-41; Valentine M.Moghadam. *Feminism and Islamic Fundamentalism: A Secularist Approach // Journal of Women's History*. Spring. 2001, 101.13, # 1.- P. 42-45.
- 27 Ida Bloom, Karen Hagemann, and Katherine Hall. *Gendered Nations: Nationalism and Gender Order in the long Nineteenth Century*. – New York:

Berg, 2000; Anne McClintock, Amir Mufti, and Ella Shohat, eds. *Dangerous Liaisons: Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*. –Minneapolis University of Minnesota Press.- 1997; Caren Kaplan, Norma Alarcon, and Mino Moallem, eds. *Between Woman and Nation: Nationalism, Transnational Feminism and the State*.- Durham: Duke University Press. – 1999; Sita Ranchod-Nilsson and Mary Ann Tetreault, eds. *Women, States, and Nationalism: At Home in the Nation?* – New York: Routledge. – 2000;

Links across Difference: Gender, Ethnicity and Nationalism. *Women’s Studies International Forum* 19, nos. 1 and 2. – 1996; *The Awkward Relationship: Gender and Nationalism// Nations and Nationalism* 6, no. 4. – 2000.